

Саша Станојевић¹

Универзитет у Приштини

са привременим седиштем у Косовској Митровици

Филозофски факултет, Катедра за историју

(НЕ)ИСКУСТВА БАЛКАНСКИХ САВЕЗНИШТАВА ИЗ САВРЕМЕНЕ ИСТОРИЈЕ КАО НЕЗАОБИЛАЗНЕ ПОУКЕ ЗА БУДУЋНОСТ

Резиме: У раду је изнет осврт на разне форме савезништава из новије историје међу балканским народима, укључујући и ону у којој су Јужни Словени били уједињени у једну државу. И поред давне и у разним облицима константно присутне идеје о удруживању, јаки дезинтеграциони фактори увек су надјачавали напоре вођене у том смислу. Пројектовани балкански савез Михаила Обреновића, палом у агентату 1868. године, остао је само покушај вредан пажње. Године мукотрпних настојања усмерених ка коначном стварању војно-политичког савеза из 1912. године показале су сву снагу јединства (Први балкански рат), али и жалосну немогућност у превазилажењу проблема насталих деобом ослобођених подручја (Други балкански рат). Стварањем Југославије је први и једини пут формирана заједница (дела) балканских народа модерног државног уређења. Бројни проблеми узроковани спољним и унутрашњим чиниоцима са којима се суочавала од самог оснивања нису могли бити превазиђени, те је епилог ове несумњиво племените идеје такође био трагичан. Сагледавање поука на основу датих искустава неминовне су у тражењу решења у било ком виду евентуалних будућних интеграционих процеса на Балкану.

Кључне речи: Балкан, савез, искуства, прошлост, будућност, интеграције

Уз заједнички географски простор, мало је кључних елемената који би се могли сматрати обједињујућим фактором међу балканским народима. Различите етничке групе (претежно словенског, грчког, албанског, турског порекла), доминантне конфесије (православни, католици, муслимани), те припадајући културни кругови утицаја, елементи су због којих се стање на Балкану сматра (наизглед) тешко помирљивим. Међусобна социолингвистичка преплитања и прожимање утицаја, процеси асимилације, верска конвертовања и сл., унела су додатну шаренилост у специфични балкански конгломерат.

Без обзира на то, конструктивна свест о нужној потреби за заједништвом кроз историју вечито турбулентног простора Балкана никада, па ни данас, није изостајала. Његову основу је у прошлости првен-

¹ tanojevicss@yahoo.com

ствено чинила потреба о неминовности вођења удружене борбе за ослобођење. Главни проблеми односили су се на превазилажење међусобних антагонизама и утицаја Великих сила које су нерадо прихватале идеју о организовању националних држава у складу са начелом *Балкан балканским народима*, признатим у Ракониђију 1909. године (Ђоровић, 2004: 691; Stojković, 1998; 278). И поред тога, национално-ослободилачки покрети на Полуострву временом су неминовно постали релевантан чинилац у решавању Источног питања (Ђоровић, 1997: 139–141). Озбиљнији планови усмерени ка идеји балканског савезништва тичу се понајпре ангажовања кнеза Михаила Обреновића, склапања Балканског савеза 1912. године, те стварања заједничке државе Јужних Словена, иако је и између њих било покушаја вредних пажње (нпр., преговори о српско-грчком споразуму вођени у време краља Александра Обреновића или преговори о српско-бугарском савезу из 1904. године) (Ђоровић, 1938: 1–18).

Инспирисан ранијим догађајима у Италији, амбициозни кнез Михаило је по свом другом доласку на власт, између осталог, имао намеру да своју земљу припреми за улогу новог Пијемонта и да у коначном рату за ослобођење уједини не само српске области, већ и остале народе са Полуострва. Рад на балканском савезу, чему су претходиле раније активности Гарашанина, кнез је интензивирао 1866. године. Србија је закључила одбрамбени савез са Грчком у случају рата са Османским царством, којим је било планирано да се Србија стара о Босни и Херцеговини, а Грчка о Тесалији и Епиру. Сличне савезе Србија је склопила и са Црном Гором и Румунијом, а раније преговоре са Загребом о заједничком југословенском ентитету прихватила је и тамошња Народна странка. Посебна пажња посвећена је и српско-бугарским односима, услед чега је почетком 1868. године закључен уговор о заједничкој акцији са Бугарским националним комитетом (Seton Watson, 1917: 145). Иако је кнез Михаило разматрао и разне друге економске и финансијске пројекте, Србија ипак није имала довољно снаге за овако широку и захтевну спољну политику. Изостала је и спољна подршка јер су Велике силе, Аустрија у првом реду, умногоме стрепиле од неконтролисаног отварања Источног питања (Павловић, 2004: 121, 124–126).

Контроверзни атентат на српског кнеза 1868. године означио је крај прве значајније политике повезивања балканских земаља, док у наредном периоду није било могућности за значајније деловање ка том циљу. Спољнополитички планови Србије (од које се као покретача првог успешног устанка у више векова окупираном Балкану и надаље много очекивало) након година Источне кризе (1875–1878) и упада Аустроугарске у Босну и Херцеговину 1878. године били су у великој мери ограничени (Војводић, 2000: 386).

Тек након мукотрпних и вишегодишњих дипломатских активности балканских држава кроз прву деценију XX века дошло је до конкретног стварања војно-политичке алијансе. Осовину формираног Балканског савеза из 1912. године (Србија, Бугарска, Црна Гора, Грчка) представљао је српско-бугарски споразум. Идеја зближавања балканских народа почетком столећа била је и у Бугарској широко распрос-

трањена у свим слојевима друштва (Стателова, 1976: 109–110). Међутим, кључна иницијатива за склапање Савеза потекла је из Србије, смртно угрожене у Анексионој кризи (Ђорђевић, 1995: 137). Повољне услове за дејство створили су албански устанци, слом младотурског режима, затезање односа између Турске и њених суседа. Пресудну улогу за покретање заједничке војне акције имао је Италијанско-турски рат (Станојевић, 2013: 184) који је избио 1911. године, а којим је решавање Источног питања (Поповић, 2007) било отворено. Међутим, како је уску платформу савеза ипак чинио један заједнички именитељ (здружена акција против Османског царства), изостало је свеобухватније интегрисање чланица. После јединственог и ефикасног наступања савезници нису смогли снаге да крупне проблеме, пред којима су се у новим околностима нашли, реше мирним путем. Зато су се онога часа, када је заједничког проблема нестало, окренули бруталном међусобном обрачунавању око деобе ослобођених територија. Активност Великих сила у Балканским ратовима (Станојевић, 2013: 451–463) дошла је до далеко јачег изражаја. Пропаст *status quo* позиције на Балкану нарочито је узнемирио Аустроугарску, у којој су позиви на рат против Србије постајали све учесталији и безобзирнији (о плановима Аустроугарске на Балкану посебно у: Ћоровић, 1992; Митровић, 2011). Иако је мирнодопско доба било кратког века, светли пример балканског савезништва допринео је да од ове тачке (ослобођење од вишевековне турске власти) за народе са Полуострва започне нова епоха пуне европеизације Балкана и његовог укључивања у савремене цивилизацијске токове европске историје новог века (Стојанчевић, 2007: 6).

Даљи развој догађаја у коме је дошло до сукоба светских размера, поред свих несрећа које је Велики рат изазвао, са собом је донео (не)очекивану могућност реализације давне идеје о стварању заједнице јужнословенских народа (Екмечић, 1989). Прва под удар германског империјализма у пројектованом *Drang nach Osten* дошла је Србија, крајње исцрпљена у протеклим збивањима. Рат који се у Бечу тако жељно ишчекивао, а који је супротно очекиваном учинио крај Царству познатом и као „тамница народа“, није било могуће избећи и поред искрених напора и мучне политике компромиса које је Србија чинила. Нашавши се у безизлазној ситуацији она је јасно и са одлучном решеношћу поставила своје ратне циљеве (Екмечић, 1973) назначене већ у Нишкој декларацији, са главним задатком усмереним на „ослобођење и уједињење све неслободне браће“ (Станковић, 1998: 31–32).

Упоредним војним и политичким ангажовањем, уз крајње напрезање, огромне људске и материјалне губитке, као и са последицама које је тешко до краја сагледати, Србија је своје задатке испунила. Велике силе биле су листом против јужнословенског уједињења. Србији су тајним Лондонским уговором из 1915. године нудиле и знатна територијална проширења које је она несебично игнорисала инсистирајући на раније постављеним циљевима. Кроз сарадњу са Југословенским одбором и на основу одлука покрајинских скупштина и већа, задивљујући успеси српске војске крунисани су прокламовањем јужнословенске државе 1918. године. Историја Југославије је својом

специфичном појавом тако представљала најконкретнију реализацију давних тежњи ка стварању једне шире заједнице народа на простору Балкана. Проблеми са којима се суочавала од самог почетка (пре свих хрватско и албанско питање) ескалирали су свом снагом уочи и у време Другог светског рата, са такође огромним последицама и жртвама. Превазиђени револуционарним комунистичким превратом, југословенска држава ушла је у нову, мада опет ограничену фазу. Могао се стећи утисак да је, након бројних неуспелих решења примењиваних током монархистичког периода, у промењеним друштвено-политичким околностима прокламована политика братства и јединства народа и народности имала извесног успеха. Па ипак, новоуређена заједница такође је свој коначни епилог имала у виду бруталног међусобног ратног разрачунавања, уз још увек актуелна нерешена питања на простору Србије и Босне и Херцеговине. Стога често истицани материјални моменти који су стварали илузију лажног благостања, издвојени из контекста тоталне историје југословенске државе, уз свесно или несвесно игнорисање бројних негативних искустава, никада не смеју бити преовлађујући у њеној општој оцени. Спољни фактор имао је кључну улогу у разбијању ове већ одраније нефункционалне заједнице. Стратешко позиционирање западне војне алијансе на простору Балкана сасвим је огољено у бомбардовању СР Југославије 1999. године, будући да је српски народ увек био, не само доследни иницијатор, већ и ревносни бранилац идеје заједништва. Примитивне тежње свих оних унутрашњих елемената који су константно водили растакању било какве форме јединства неодољиво су ишле на руку заговорницима осавремењеног „продора на Исток“.²

Разбијањем Југославије није довршен пут дестабилизације прилика на овом делу Балканског полуострва. Транзициони процес од кога се нереално много очекивало, уз последице на политичку нестабилност и економско-социјалном плану, умногоме је допринео да су овдашња друштва данас заправо далеко даља од европских тежњи него што су то била пре четврт века (Шуваковић, 2013: 253).

Још један амбициозан, али неуспео пројекат, који овде, иначе, треба поменути, јесте рад на стварању Балканске федерације (више у: Nadoveza, 1997; Petranović, 1991). На њему се нарочито радило у годинама пред крај и након Другог светског рата, када је била извесна и могућност ширег уједињења држава на Балкану. Будући да оружани сукоби (не свуда истог интензитета и размера) нису мимоишли ниједну некадашњу југословенску републику, од Словеније до БЈРМ, народи чије се политичке елите нису нарочито залагале за улазак у овакву заједницу, у најмању руку могу се сматрати задовољним.

Живот појединца никако се не би могао замислити уз одсуство одраније стечених искустава. Осим тога, страховита последица гу-

² Историографија која третира проблематику стварања, постојања и разбијања Југославије обимна је и дијаметрално супротстављених тумачења. Имајући у виду још увек актуелне дезинтеграционе процесе, један (макар приближно) прихваћен и објективан историографски приступ није могућ без увек нужне и адекватне историјске дистанце.

битка сећања (амнезије) јесте и немогућност замишљања будућности. Исти принцип могао би се применити и када су у питању шире друштвене заједнице. Без неговања културе сећања, на шта сваки народ има право, долази до урушавања националног идентитета (Митровић, 2012: 508). Стога се логички намеће јасна потреба за очувањем колективног памћења у чему историјска наука има важну улогу. Ако верујемо да *истина ослобађа*, онда би баш она, каква год била, управо и требало водити већем складу у међуљудским, међународним, међудржавним односима на Балкану свакако преко потребним. Из тог разлога, без обзира на негативна искуства из прошлости, научно утемељена историографија (насупротив честим и увек опасним манипулацијама кроз кривотворено интерпретирање историје) не може и не сме имати статус „оптерећујућег“. Иако је историја овог поднебља прилично комплексна и деликатна (због чега уистину захтева посебну пажњу), треба поћи од тога да на овакав статус она свакако нема ексклузивно право. Такав карактер могао би се приписати и бројним другим повестима, чије навођење далеко превазилази просторне оквире рада у једном научном часопису. Овде можемо рећи макар то да је свакако zgodније да се таква квалификација прошлости вешто веже уз вечито напаћене народе Балкана, него, на пример, уз оне који би као самопрокламовани стожери модерне цивилизације у својој историји радо дезавуисали геноцидну колонизацију, инквизицију, робовласништво, империјализам, фашизам, нацизам, брутално кршење међународног права, „милосрдна“ бомбардовања, *etc...*

Са друге стране, историјска дешавања на Полуострву кроз векове уназад својим последицама давала су честе поводе томе да бројна проблематична питања далеко превазиђу националне или регионалне оквире. Тако су она на савременој међународној геополитичкој позорници, од Берлинског конгреса и решавања Источног питања (спорадично свакако и раније) па до данас редовно била у центру свеколике пажње разних заинтересованих страна. У том смислу балкански народи себе заиста унеколико могу сматрати „привилегованим“. Њихова комплексна, дуготрајна и често сурова борба за остварење тешко супротстављених националних циљева на прилично тесном и ограниченом простору (уз то скоро редовно иницирана и накнадно регулисана учешћем спољног фактора) стога је и допринела усвајању незавидног израза који у међународним односима пежоративно означава синоним за стање међунационалног сукобљавања и немогућност превазилажења регионалног конфликта (балканизација).

Овде наведени пројекти имали су прилично неславне завршетке, са још увек присутним последицама. Међутим, управо се такви примери могу и би требало користити у циљу извлачења поука, преко потребних за правилнију оријентацију будућности народа на Балкану. Њиховим игнорисањем, ови и било какви слични подухвати тек не би имали никаквог смисла, док би се њихово евентуално понављање без адекватног коришћења искустава из прошлости вероватно претварало у нове катастрофалне експерименте.

ЛИТЕРАТУРА

- Војводић, Михаило. *Србија и балканско питање (1875–1914)*. Нови Сад: Матица српска, 2000.
- Ђорђевић, Димитрије. *Националне револуције балканских народа 1804–1914*. Београд: Службени лист СРЈ, 1995.
- Екмечић, Милорад. *Ратни циљеви Србије 1914*. Београд: Српска књижевна задруга, 1973.
- Екмечић, Милорад. *Стварање Југославије 1790–1918*, књ. 1–2, Београд: Просвета, 1989.
- Митровић, Андреј. *Продор на Балкан. Србија у плановима Аустро–Угарске и Немачке 1908–1918*. Београд: Завод за уџбенике, 2011.
- Митровић, Љубиша. „Први балкански рат и савременост – између историјске истине и публицистичко-политикантских фалсификата. О импликацијама ревизије историје на савремене и будуће односе на Балкану“. У *Косово и Метохија 1912–2012*, уредили Б. Јовановић и У. Шуваковић, Косовска Митровица: Филозофски факултет, 2012.
- Nadoveza, Branko. *Balkanski socijalisti i balkanska federacija*. Beograd: Zadužbina Andrejević, 1997.
- Павловић, Стеван К. *Историја Балкана 1804–1945*. Београд: Clio, 2004.
- Petranović, Branko. *Balkanska federacija 1943–1948*. Šabac: Zaslona, 1991.
- Поповић, Васиљ. *Источно питање. Историски преглед борбе око опстанка Османлиске царевине у Леванту и на Балкану* (фототипско издање из 1928. године). Београд: Никола Пашић, 2007.
- Seton Watson, Robert Wiliam. *The Rise of Nationality in the Balkans*. London: Constable and Company Limited, 1917.
- Станковић, Ђ., прир. *Декларација владе Николе Пашића у Народној скупштини 24. новембра 1914. (Никола Пашић у Народној скупштини)*, књ. 4. Београд: Службени лист СРЈ, 1998.
- Станојевић, Саша. „Балкански ратови у српској историографији“. У *Ћуманизација универзитета*. Ниш: Филозофски факултет, 2013.
- Станојевић Саша. „Утицај Италијанско-турског рата на прилике у Србији у извештајима руског посланика у Београду Н. Г. Хартвига“. У *Зборник радова Филозофског факултета* XLIII, 2 (2013): 183–193.
- Стателова, Елена. „Идея сближения балканских народов в Болгарии в первом десятилетии XX–го века“. У *Велике силе и Србија пред Први светски рат*, редактори В. Чубриловић и др., 109–132. Београд: САНУ, 1976.
- Стојанчевић, Владимир. „Слом турске власти на Балканском полуострву, ослобођење балканских народа и увођење европских културних и цивилизацијских установа“. У *Први Балкански рат 1912. године и крај Османског царства на Балкану*, уредник В. Стојанчевић, 1–7. Београд: САНУ, 2007.

Stojković, M., prir. *Balkanski ugovorni odnosi 1876–1996: dvostrani i višestrani međunarodni ugovori i drugi diplomatski akti o državnim granicama, političkoj i vojnoj saradnji, verskim i etničkim manjinama*, T. 1 (1876–1918). Beograd: Službeni list SRJ, 1998.

Ђоровић, Владимир. *Историја Срба*. Београд: Иванишевић и Логос-арт, 2004

Ђоровић, Владимир. *Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку*. Београд: Библиотека града Београда, 1992.

Ђоровић, Владимир. „Преговори о балканским савезима“. У *Годишњица Николе Чупића*, XLVII, 1–24. Београд: Чупићева задужбина, 1938.

Шуваковић, Урош. „Сукоб транзиционих последица и прокламованих европских вредности као главни узрок континуиране дестабилизације југозападног Балкана“. У *Зборник радова Филозофског факултета* XLIII, 2 (2013): 235–259.

Sasa Stanojevic

(IN)EXPERIENCES OF THE BALKAN ALLIANCES OF CONTEMPORARY HISTORY AS INEVITABLE LESSONS FOR THE FUTURE

Summary: This paper presents a review of the various forms of alliances in the recent history of the Balkan peoples, including the one where the South Slavs were united into a single state. Constructive awareness of the need for unity through the turbulent history of the Balkans has never, even today, not missing. His basis in the past, primarily consisted of the inevitability of the need to keep a unique struggle for liberation. The main problems were related to overcoming mutual antagonism and influence of the Great powers that are reluctant to accept the idea of organizing a nation-state in accordance with the principle *The Balkan to the Balkan Nations*. Despite the national liberation movements in the peninsula will inevitably become a relevant factor to solve the *Eastern Question*. Designed Balkan alliance by Mihailo Obrenović, fallen in the assassination (1868), there was only an attempt noteworthy. The painstaking efforts aimed at creating a military-political alliance (1912) showed all the power of unity (First Balkan War) and the sad inability to overcome the problems resulting from division liberated areas (Second Balkan War). Yugoslavia its the first and only time elapsed Board of the Balkan nations with the modern state constitution. Many problems are caused by internal and external factors faced by the foundation could not be overcome, and the epilogue of this is certainly a noble idea was also tragic. Consideration of lessons based on the given experiences are inevitably in finding solutions to any form of possible future integration processes.

The fact is that all of the projects listed here were infamous endings, to the still consequences. However, this circumstance can and should

be used in order to draw lessons necessary for the proper orientation for Balkan peoples in the future. Their ignorance of these and any similar efforts just would not make any sense, as to their possible repetition without adequate use of the experiences of the past probably turned into a new disastrous experiments.

Key words: Balkan, alliance, experiences, past, future, integration.